

Klió 2008/1.

17. évfolyam

XX. század

Sztálin Gulágjai és a magyarok

Várdy Béla (Steven Béla Várdy) és Várdy Huszár Ágnes (Ágnes Huszár Várdy) nevei közismert a hazai és az egyesült államokbeli történész körökben, a pittsburghi Duquesne University professzorai nem csupán a magyarságtudomány elkötelezett művelői, de fontos feladatuknak tartják a magyar történelem különféle vonatkozásainak nemzetközi megismertetését, tudományos kutatásaik jó része is ezt a célt szolgálja. E törekvésükhöz szorosan illeszkedik az a többéves kutatómunka, melynek során a sztálini Gulágok magyar áldozatait, túlélőit szólaltatták meg azzal a nem titkolt céllal, hogy az oral history módszereinek alkalmazásával ráirányítsák a figyelmet e modernkori népi történet magyar vonatkozásaira. A kutatómunka első összefoglaló eredménye a Nápolyi Egyetem Kelet-Európa Tanszéke2 gondozásában és prof. Amadeo Di Francesco előszavával angolul megjelent kötet, melyet rövid időn belül követett annak bővített, átdolgozott magyar nyelvű kiadása is.³

A kötet előszavában Di Francesco professzor megállapítja, hogy a XX. század két nagy, intézményesített, államilag irányított népi története (holokauszt, Gulág) közül a sztálini nem csupán a vélt, vagy valós politikai ellenfelek likvidálását jelentette, de előtte munkaerejük teljes kihasználását is, azért, hogy egy elmaradott agrárállamból, modern ipari szuperhatalom legyen. Mindez helytálló, de hozzá kell tennünk, hogy a zsidóság kiirtására irányuló holokausztnak is voltak jól dokumentálható gazdasági vonatkozásai (gondolunk itt a koncentrációs táborok ipari termelőüzem funkcióira, vagy a Birodalmi Gazdasági Főhivatal [RGHA] mindezt koordináló és szervezőszerepére). A szerzők nem a Gulág történetét⁴ írták meg, hanem az intézmény mélyreható embertelenségét és kegyetlenségét kívánták bemutatni a visszaemlékezések alapján, valamint azt, hogy mindez milyen hatást gyakorolt a magyarságra. Kiindulópontként háromféle értelmezésben használják a Gulág áldozatai kifejezést. 1. Politikai foglyok, akiket valamilyen valóságos, a szovjetek számára „ellenséges” politikai tevékenység miatt ítélték el. 2. A malenkij robotra kényszerítettek, akiket bírósági tárgyalás és ítélet nélkül otthonaikból, vagy éppen az utcáról hurcoltak el. 3. Hadifoglyok, akiket politikai elítéltekké nyilvánítottak és rabszolgamunkára fogtak.

1. A szerzőpáros 27 önálló kötettel és több mint 700 publikált tanulmánnyal, cikkel, esszével rendelkezik. Magyar nyelven Steven Béla Várdy, Várdy Béla néven publikál.

2. Università degli Studi di Napoli L' Orientale, Dipartimento di Studi dell' Europa Orientale (Studi Finno-Ugriaci).

3. Steven Béla Várdy and Agnes Huszár Várdy: Stalin's Gulag. The Hungarian Experience. Università degli Studi di Napoli L'Orientale Napoli, Italia, 2007. pp. 207. Átdolgozva és bővítvén magyarul: Várdy Béla–Várdy Huszár Ágnes: Magyarok a Gulág rabszolga-táborjaiban. Kairosz Kiadó, Budapest, 2007. 362 p. Miután a kötet elsőként angol nyelven jelent meg és várhatóan nagyobb nemzetközi visszhangot és publicitást kap, mint a magyar szempontokat jobban hangsúlyozó, magyar nyelvű átdolgozása, úgy ítéltük meg, hogy a kötet ismertetése hozzájárulhat a Gulág-kutatások folytatásához.

A kötet szerkezeti és tartalmi tagolása alapján bátran kijelenthetjük, hogy a szerzők történeti keretbe foglalt szenvedéstörténetet alkottak, megrendítő erővel és olvasmányos stílusban. A három fő részből álló könyv (Történeti rész pp. 13–84., Élet a Gulágban pp. 85–140., Válogatott bibliográfia, térképek, mellékletek, névmutató pp. 141–207.) nem a kronológiai, hanem a tematikus szerkezeti rendet követi, ennek megfelelően a történeti rész a második, fő fejezet (Élet a Gulágban) háttérét, megalapozását adja. A kilenc kisebb egységre tagolt történeti részből világos képet kapunk Magyarország szovjet megszállásáról és következményeiről, a szovjet Gulág-rendszer kialakulásáról és fejlődéséről, a magyar Gulág-rendszer előzményeiről, a fontosabb magyar nyelvű szakirodalomról. A szerzők nagy

erénye, hogy ezekben a részekben kiegyensúlyozott, objektív áttekintéseket adnak, jelezve a vitás kérdéseket is (pl. az áldozatok száma, összetétele és az ezzel kapcsolatos eltérő történelmi álláspontok – pp. 31–38.). Elesebb a fókusz, amikor a témához kapcsolódó konkrétabb eseményekről olvashatunk. A foglyok összegyűjtése, a letartóztatások és a deportálás mellett szó esik a lumpenproletariátus szerepéről, a szökési kísérletekről és a szökött foglyok pótlásáról. Noha ez utóbbiak már a magyar nyelvű szakirodalomból is többé-kevésbé rekonstruálhatóak, a szerzők itt mégis újszerű megközelítést tudtak adni, éppen a visszaemlékezők anyagai alapján. A szerzőpáros pontosan tudja mivel lehet a nem magyar olvasó figyelmét felkelteni. A szabadulás (liberation) és a szabad dűlás (unfettered revaging) fogalmak (és korabeli szójáték) említése (p. 15) mindennél jobban megmagyarázza a Vörös Hadsereg magyarországi tevékenységét, annak hazai fogadtatását.

4. A szerzőpáros könyvében 32 oldalt tesz ki a 345 tételt tartalmazó bibliográfia, mely azt bizonyítja, hogy a szerzők jól ismerik a téma magyar és idegen nyelvű szakirodalmát. Nem csupán a megkerülhetetlen alapműveket használták fel (Anne Applebaum, Nanci Adler munkái), de a magyar nyelvű anyag szinte teljes körét is (Szebeni Ilona, Rózsás János, Menczer Gusztáv, Für Lajos, Füzes Miklós, Gereben Ágnes, Stark Tamás, Kun Miklós és mások írásai). A kötet térképeket és függelékeket is tartalmaz a Gulág táborokról, deportálási útvonalokról és 32 magyar nyelvű visszaemlékező kötet fényképes ismertetése is helyet kapott.

A Gulág-áldozatok és -túlélők visszaemlékezései a második fejezetben kapnak főszerepet. Ez az igazi szenvedéstörténet, szintén kilenc kisebb egységre osztva és szinte teljes spektrumát adva a Gulágbeli viszonyoknak. Noha ezek a részek rövidek és a több tucat interjúalany természetesen nem mentes a szubjektivitástól, a kötetnek ez a legértékesebb része. Eddig valóban alig ismert, vagy csak a történelmi mitológiában szereplő jelenségek, események kapnak itt megerősítést (betegségek és orvosi ellátás, bűnözés, a bűnbandák megfékezése, a kényszermunkatáborok janicsárjai, kannibalizmus a Gulágon, könyörületes felügyelők, nők a szovjet Gulágon). Túljutva a sokszor megdöbentető részleteken, már-már elfogadjuk a szerzők egyik végkövetkeztetését, miszerint a szovjet Gulágrendszer magyar vonatkozásai és az egész kérdéskör azért fontosak, mert a közvélemény és a tudományos közélet szintjén is alig beszélnek, vagy írnak róla. A szerzőpáros azonban itt kissé önmagát is cáfolja, hiszen éppen az általuk, kimerítő alaposággal ismertetett és felhasznált források, memoár-és szakirodalom bősége bizonyítja, hogy a téma – legalábbis a hazai viszonyok között – nem annyira ismeretlen. Azzal természetesen minden további nélkül egyet lehet érteni, hogy az ügy súlya és az áldozatok nagy száma miatt a kérdést sokkal nagyobb nyomatékkal kell kezelni. Várdy Béla és Várdy Huszár Ágnes szerint az emberek nagy része még most sem érti és nem fogja fel ennek a tömeges népiirtásnak a lényegét. Példákkal illusztrálják azt, hogy a korabeli nyugati politikai elit és értelmiség prominensei mennyire nem ismerték fel a Gulág-rendszer valós tartalmát.⁵

5. Röviddel a háború befejezése után Henry Wallace amerikai alelnök meglátogatott egy szovjet büntetőtáborat a távol-keleti Magadánban és „idilli állapotokat” írt le, dicsérve a szadista táborparancsnokot, Ivan Nyikiskovot (Ld.:Wallace, Henry A.: Soviet Asian Mission /New York:Reynold and Hitchcock Publishers, 1946. pp. 33-37./ Idézi: S.B. Várdy and A.H. Várdy: im. pp. 139-140). A korabeli baloldali, liberális nyugati értelmiségiek egyik példaképe George Bernard Shaw is csak dicsérte Szálin rendszerét, tagadva annak népiirtó jellegét.

A kötet szerzőinek reményei és végkövetkeztetése szerint a kérdés csak akkor jut nyugvópontra, hogyha a Gulág-rendszerű népiirtás a zsidó holokauszttal lesz azonos súlyú és megítélésű. Ennek elérése érdekében legfőbb feladatuknak a téma széleskörű publicitását és annak elősegítését tartják. A szerzők ilyen irányú törekvése tiszteletreméltó és a legmesszebbmenőkig támogatandó. A két népiirtás azonos súlyú kezelése azonban – a recezens véleménye szerint – csak akkor lehet eredményes és kaphat értelmet, hogyha nem pusztán az egyenlőségjel megalkotására törekszünk, hanem a holokauszt és a Gulág népiirtások lehető legteljesebb körű, árnyalt megismerésére, feldolgozására és történelmi értékelésére, világosan feltárva az eltéréseket is. Egyetlen példával élve: világos, hogy Adolf Hitler és a náci elit részben azért indított világháborút, hogy az európai zsidóságot kiirtsa. Az ilyen típusú faji, ideológiai háborús motiváció súlyát aligha lehet alábecsülni, ismerve annak gyakorlati megvalósítását. A paradoxon éppen az,

hogy Sztálin ugyan nem törekedett világháborúra (legalábbis mindeddig ez történeti forrásokkal és tényekkel nem bizonyítható), mégis Hitler seregeit űzve szerezte a Gulág-rabszolgák millióit. A két jelenség tehát ugyan kívánatos, hogy azonos súlyú legyen a történeti köztudatban és a közbeszédben is, addig azonban vélhetően még elég hosszú és göröngyös a történeti megismerés útja. Várdy Béla és Várdy Huszár Ágnes ezen az úton fontos mérföldkövet helyezt el angol nyelvű könyvével, mely nagyon informatív és hasznos olvasmány. A téma iránt érdeklődő külföldi közönség és egyetemi hallgatóság egy körültekintően megírt kötetet vehet kézbe.

Steven Béla Várdy and Ágnes Huszár Várdy: Stalin's Gulag. The Hungarian Experience. (Sztálin Gulágjai. A magyar vonatkozások.) Università degli Studi di Napoli L'Orientale, Napoli, Italia, 2007. pp. 201. Studi Finno-Ugrici.

Barta Róbert